

CONSTRUCȚIA IDENTITĂȚII ȘI PROBLEMA AUTORITĂȚII CRITICE ÎN CRONICILE RADIOFONICE ALE MONICĂI LOVINESCU

Asist. univ. drd. Dumitru-Mircea BUDA
Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Abstract

This paper discusses the implications created by the construction of a public identity focused on political protest and the achievement of critic authority in the case of celebrated Romanian anti-communist writer Monica Lovinescu. It is argued that there are two main sides of her consciousness embedded in her discourse: a subjective, intimate one and another that is official, meant for the public of Radio Free Europe. The subtle system of connections between the exiled writer's type of authority in Romanian literary and ethical canons with Romanian intellectuals is also pointed out.

Keywords: Radio Free Europe, Broadcast, Criticism, Literature, Protest, Anti-communism, Live discourse

Vom încerca, în cele ce urmează, să descriem o serie de metamorfoze înregistrate în discursul public al Monicăi Lovinescu, pe măsură ce vehemența protestatară a cronicilor sale radiofonice se radicalizează. Europa Liberă reprezintă, pentru scriitoarea exilată la Paris, expresia unei libertăți dictate sonor, o libertate creionată în imaginarul ascultătorilor de personalități fără chip, a căror identitate e eminent vocală. Care sunt implicațiile unei asemenea identități, care sunt avantajele și riscurile asumării acesteia? Sunt întrebări la care vom încerca să sugerăm posibile răspunsuri. Discursul criticului literar e, pentru întâia oară, forțat să se radicalizeze ca formă și sens de noua sa condiție sonoră. Strategiile scriurii devin complementare aici cu cele ale unei oralități studiate, iar autoritatea critică își trage forța persuasivă și din tonul vocii, din intonație, din inflexiunile subtile ale pronunției. Ipostaza live, emisiunea în direct, chiar dacă redifuzată, în înregistrare, dictează un regim de urgență al verdictelor și o spontaneitate implicită, pe care Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, în emisiunile lor ce trec apoi în formă scriptică, în cărțile apărute în România postcomunistă, și-l asumă cu rafinament. O normă mediatică, inovativă, ordonează structura analizelor și comentariilor celor doi, ne fiind câtuși de puțin străină de succesul și percutanța inițiativelor.

Luăm, de asemenea, în discuție, modelul de instanță critică Lovinescu-Ierunca, în forma unui model de construcție și orientare culturală de la distanță. Fiind participanți la desenul canonului românesc postbelic, cei doi ne par să intre în zona de influență a celui alt model critic dominant al literaturii române postbelice – modelul Nicolae Manolescu. E, se înțelege, o competiție inaparentă, dar care există ar putea fi definită în termenii contemporani ai elitelor și grupurilor de influență, în sensul dat de Sorin Adam Matei în a sa *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu*. Problema noastră este să definim elita în raport cu conceptul de exil. Așadar – acceptând că există un elitism al exilului, intră oare în această categorie cuplul

Monica Lovinescu – Virgil Ierunca, și, dacă da, cum interacționează această elită, când e vorba de conflictul de putere culturală, cu elita din țară?

Anii 80, așa cum sunt reflectați în oglinzile focalizate obsesiv pe malignitatea dictaturii și efectele ei asupra culturii și a societății, nu par să dea semne ale unei salvări iminente din totalitarism. Monica Lovinescu urmărește însă, cu încredere, înmulțirea protestelor și incipiența unei disidențe spre finalul deceniului, iar o acumulare de tensiuni și premoniții începe să fie tot mai evidentă evidentă. Spre 1988, după ce apar semnele unor posibile mișcări sociale – iar protestul muncitorilor din Brașov e reprimat în forță de Securitate – cronicile de la Europa Liberă, ca și notițele de jurnal pe care Monica Lovinescu le propune drept jurnal „direct” ale evenimentelor, scriitura intră ea însăși într-o fierbere nemărturisită. Identitățile discursive ale scriitoarei nu își mai respectă spațiile desemnate și pătrund una peste cealaltă, afectele invadează ca niciodată înainte discursul public. Totul până în momentul decembrie 1989, când istoria depășește, pentru câteva clipe, imaginația iar comunismul din România cade neașteptat.

În finalul *Pragului*, Eugen Ionescu îi întreabă pe soții Ierunca ce au de gând să facă: dacă se vor întoarce definitiv în România. Nu e o întrebare înâmplătoare și nici locul ei în memoria reconstituită literar a scriitoarei nu e arbitrar. E formulată acum și pusă în seama autorului lui *Nu!*, dar e indiscutabil că ea exista, de fapt, în formă latentă, în tot exilul Monicăi. Nota de jurnal se literaturizează brusc, fiind recompus un dialog problematizant:

„-*Voi ce faceți? Vă întoarceți definitiv?*

-*Nu cred – îi răspund. Dar vom merge, desigur, în România.*

-*Nici eu – replică scriitorul și, de data asta, trebuie adăugat și academicianul francez – nici eu nu cred că mă întorc definitiv. Doar așa, în vizită, ca voi. Cu voi*”¹

Am reține de aici, dincolo de un element din recuzita suspansului (cratimele explicative ce dramatizează voit scenariul dialogal), ideea că în România postcomunistă nu se poate merge *de unul singur*. Sau de unii singuri. Că trebuie mers *împreună*. Lăsăm la o parte și amănuntul că cei doi conlocutori cad de acord și asupra faptului că se poate merge numai „în vizită” – așadar temporar, turistic. E poate, de găsit aici, unul dintre resorturile ezitării și distanței pe care credem că am detectat-o corect în tot parcursul volumului V. O posibilă criză a identității. Cine sunt, acum, exilații, o dată ce comunismul a sucombat în România? Desigur, sunt aceiași, egali cu ei înșiși, intelectuali aparținând (și nu) culturii franceze, modului de viață francez, curentului de idei, mondenității, actualității franceze. Și totuși, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca sunt două conștiințe care și-au definit identitățile tocmai *pentru* că a existat comunismul românesc, tocmai *pentru* că i s-au opus cu frenezie, care au scris, într-un anumit mod, au înțeles cultura, arta, literatura și viața, printr-un set de valori *pentru* că dincolo de toate aveau un Adversar. Sunt francezi în măsura în care au fost întotdeauna intelectuali români în exil la Paris, criticând regimul din țară. Specialiști în România comunistă pentru diaspora și media internațională. Sunt români, în măsura în care au

---

¹ Monica Lovinescu, *op. cit.*, p.244

fost vocile cele mai autorizate moral, criticii cei mai fervenți și neobosiți din exil. Sunt români *pentru că* trăiesc în Franța, *pentru că* sunt niște români diferiți.

Identitățile lor, care erau atât de limpede determinate înainte de prăbușirea comunismului în România, devin acum ambigue. E sensul pe care îl conține dialogul redat de scriitoare în ultimele pagini ale *Pragului*. Nu te poți întoarce în România decât ca turist - aceasta și deoarece tu nu aparții României: îi cunoști trecutul dar nu faci parte din el, i-ai anticipat și modelat prezentul dar nu ai proiectat un loc pentru tine în el. În plus, dacă o viață întreagă ai exersat știința implicării prin scutul obiectivității minimale al unui post radio - cum să le vorbești direct românilor când tu cunoști doar limba cu destinatar anonim, invizibil, a microfonului?

În filmul lui Alexandru Solomon, *Cold Waves. Război pe calea undelor*, în care Monica Lovinescu însăși vorbește preț de câteva minute, de pe patul de suferință, de la etajul casei din Rue Francois Pinton, jurnaliștii reuniți de regizor ai Europei Libere își amintesc, printre altele, primele reacții la contactul lor cu poporul român. Oamenii îi privesc și nu realizează de unde îi cunosc, unde i-au văzut înainte și, finalmente, unii dintre ei conclud că le cunosc vocile și, astfel, îi *re-cunosc* ca persoane, ca identități.

Acesta e și scenariul optimist, cel cu „happy-ending” – în care publicul generic, receptorul virtual al comentatorilor militanți din exil le confirmă acestora validitatea opțiunilor lor destinale, sensul și finalitatea viabilă a proiectului lor intelectual. E varianta în care, pentru un public presupus loial contactul direct, live și, în același timp, social, cu o personalitate publică din exilul locuitor al undelor radio e un act memorabil, esențial. Unul de admirație și venerație absolută. Cam așa ca în rendez-vous-urile dintre fani și vedete, pe care voyeurism-ul post-orwellian al canalelor tv le-a transformat în elemente de poetică vizuală în zilele noastre. Oricine a urmărit măcar un astfel de moment televizat: întâlnirea unui moderator celebru de talk-show, a unui prezentator de știri, a unui analist politic sau, mai rar, gazetar popular, cu un grup de fani, înțelege de îndată natura situației.

Nu punem la îndoială faptul că asemenea episoade trebuie să fi avut loc, dar însuși Alexandru Solomon le deplânge izolarea, insuficiența. Ne preocupă însă polul celălalt al unui contact de acest tip, anume reacțiile și procesele conștiinței celui exilat, ale presupusei „vedete”. Cea care suferă o metamorfoză problematică e tot identitatea sa. Dacă statutul de exilat al unui intelectual ca Monica Lovinescu e de așteptat să se transforme mult mai lent în acela de cetățean de drept al patriei materne, de autohton autentic, identitatea sa glisează cu rapiditate, odată ce obiectivul major al proiectului ei s-a împlinit (măcar formal). Își reconfigurează morfologia și se prezintă, celorlalți și sieși, într-o expresie nouă.

Presupunem că există două momente-cheie în această glisare identitară a Monicăi Lovinescu, ambele perfect sesizabile în scrisul ei. Primul e reprezentat de către decembrie 1989 iar al doilea de suprimarea secției românești a Europei Libere, în planul mai amplu de restructurare a oficiilor postului de radio din capitalele Europei Occidentale. Revoluția din 1989 produce șocul și incertitudinea previzibile pentru un intelectual anti-comunist de talia autoarei *Undelor scurte*, dar închiderea emisiunilor ei de la Europa Liberă e *trigger*-ul metamorfozei majore. În decembrie 89 marele Adversar e demolat din interior, sau cel puțin așa sugerează aparențele, iar rezultatul e

că identitatea Monicăi resimte vidul astfel creat – conștiința ei armată pe retorica protestatară și pe instinctul pur al binelui moral, pe întâietatea plenară a acestuia, se cutremură preț de o clipă. Monstrul răpus parazitează, însă, cu puzderia de membre contorsionate în care s-a dezarticulat, societatea românească, începând cu politica și cultura sa. Implicit, identitatea protestatară, publică, aceea de instanță morală, a Monicăi, continuă să opereze. Se forțează să cuprindă cât mai mult dintr-un peisaj descentrat, haotic, încercând să reteze capete ițite aleator, când în conducerea unor partide, când la cârma unor reviste culturale, când în noile variante de guvern, când în politicile editoriale din țară.

Nu ar fi eronat să afirmăm că, după 1990, identitatea publică a Monicăi Lovinescu operează, inertial, în contul gloriei din trecut. Nu e nimic peiorativ într-o astfel de afirmație: spre ea se întorc privirile de câte ori se cere un verdict privind moralitatea cuiva. Dacă un scriitor dorește să-și dovedească buna-credință în anii tranziției românești, iar dacă în urmă cu 20 sau 30 de ani Monica Lovinescu îl decretase sub o formă sau alta cinstit, în sensul de ne-aservit puterii comuniste ori, încă și mai bine, opozant, lucrurile sunt ca și rezolvate. Modul în care exiști în textele Monicăi, în cronicile sau în *Jurnalul* ei, echivalează, riscăm să credem, pentru numeroși scriitori români, cu un verdict pro sau contra dat de CNSAS. Într-atât de credibilă și indiscutabilă e scriitura ei, într-atât de infailibilă autoritatea pe care o exercită. Dacă Nicolae Manolescu afirma implacabil și sec, pe coperta-spate a controversatei lui *Literaturi române postbelice*, despre canonul estetic că acesta „se face, nu se discută”, am putea spune că, în aceeași măsură, canonul etic a fost *discutat*, îndelung și apoi, ca o rezultată, alcătuit, *făcut* de Monica Lovinescu, în decursul aceluiași ani.

Merită dezbătută, și o vom face într-un capitol separat, relația dintre aceste două canoane ca expresii a două tipuri diferite de autoritate critică. În opinia noastră, ne confruntăm, discutând despre modelul manolescian și despre acela al Monicăi Lovinescu, cu două registre de putere publică a intelectualului analizabile prin teoria elitelor. Ambii critici fac parte din grupuri selecte de scriitori influenți, „grupuri de presiune” ca să folosim o sintagmă sugestivă a lui Sorin Adam Matei. Nicolae Manolescu militează pentru estetic, s-a spus, în interiorul unei literaturi care îndură dogmele aprige ale cultului personalității dictatorului și ale dictaturii proletariatului. Alături de alte clișee obsedante ale regimului ceaușist. Dar acțiunea lui critică are și un sens etic, în măsura în care el atestă valoarea autentică a unui scriitor refuzând să respecte comandamentele interpretative ale cenzurii. Comentariul lui se încapățânează, de fiecare dată, să impună esteticul cărților, se plasează într-o poziție aparent amorală. Numai că acest estetic manolescian e alcătuit din tot ceea ce nu aderă la ineticul normelor de partid și stat, din textele ce nu sunt construite pe un act de imoralitate intelectuală. Implicit, axiologia manolesciană are o dimensiune etică, din chiar această dezavuare a literaturii angajate ideologic. Ea este aproape eminentamente una de subtext, dar osatura ei e evidentă dacă parcurgem canonul autorului *Istoriei critice a literaturii române*.

Condiția de exilat și de scriitor/ gazetar militant anti-comunist a Monicăi Lovinescu o integrează, desigur, și pe ea, unui *grup de presiune*. Cu acțiune diferită, cu mijloace și strategii inoperabile pentru Nicolae Manolescu și colegii lui. Dar, în orice

caz, tot o elită, provenind din gena elitelor interbelice, construită pe o viziune modernă a sincroniei culturale și a identității europene a literaturii române, care devine acum pluton de desant mediatic, de asalt cultural asupra unei Românie sub ocupație comunistă. Monică Lovinescu nu-i e de ajuns, în proiectul ei, un canon al esteticii literaturii române. Războiul ei nu s-ar putea folosi de mirajele esteticului decât ca de niște sublimi balerini echipați de luptă, costumați în soldați și dotați cu pușcă, trimiși pe câmpul de bătălie. Pentru a fi căsăpiți la sigur. Poate că e puțin forțată analogia, dar ea nu e cu nimic mai puțin dramatică: într-atât de inutil și absurd ar fi un război dus, împotriva unui regim totalitar precum cel ceaușist din România, numai cu armele esteticului. Războiul Monicăi se poate câștiga numai cu soldații robuști și greoi, lipsiți de eleganță și stil, lipsiți de culoare și camuflaje, fruști, inechivoci, prompti, implacabili, ai eticului.

Opoziția dintre cele două autorități pare ireconciliabilă. Paradoxul face însă ca cele două canoane, cel estetic manolescian și cel etic al Monicăi Lovinescu, să coincidă în marea majoritate a cazurilor. Explicația pe care o putem încropi deocamdată e că nici unul dintre cei doi critici nu mizează pe scriitorii ce răspund exclusiv unor criterii estetice sau etice. Sau că, într-un mod straniu, autonom logicii noastre care separă, în bună tradiție maioresciană, esteticul de etic, aceste două registre ale operei, respectiv autorului, sunt controlate de o alchimie reciprocă secretă în vremuri dramatice cum sunt cele ale unui regim totalitar. Oricum, coincidența verdictelor și echivalența de ansamblu a canoanelor celor doi critici, contrară ipotezelor de la care proiectele lor demarează, e remarcabilă și se poate sesiza prin suprapunerea cronicilor lor literare publicate sau difuzate în eter începând cu anii 50 și până la Revoluție.

Am remarca aici, în încheierea acestor observații care se vor un preambul la o discuție mai amplă, analogia dintre metamorfoza postdecembristă a Monicăi Lovinescu și aceea a lui Nicolae Manolescu. Și autorul *Arcăi lui Noe* și-a redefinit identitatea publică după 1990. El a renunțat aproape total la cronica literară, a scris editoriale, s-a implicat în politică (toate aspecte pe care nu le-ar fi putut, fără îndoială, realiza *etic* înainte de revoluție). Și pentru Nicolae Manolescu anii de tranziție au fost, în bună măsură, ani de transformare ulterioari unei „glorii” care provenea din înfruntarea comunismului. Iar renunțarea lui simbolică la cronica literară mărturisește cu subtilitate ceva despre o poetică subiectivă a criticii literare (care implică o premisă militantă, combativă). Tot spre o asemenea sugestie indică și ecourile împărțite pe care *Istoria didactică a literaturii române* le-a generat la apariție, în 2009.

Pentru că încercăm să propunem o perspectivă de recuperare predominant literară a scrisului Monicăi Lovinescu, suntem interesați, firește, de mecanismul de alcătuire a textelor ei, și nu atât de logica afirmațiilor politice pe care acestea le fac. Nu discutăm aici sensul sau subteranele deciziei prin care postul american renunța la serviciile grupului parizian și, în fond, la toate emisiunile pentru România. Aceasta și din simplul motiv că, în opinia noastră, decizia nu are de ce să fie comentată căutându-i-se tot soiul de rațiuni conspirative, ea fiind una strict pragmatică, dictată de politica de marketing a conducerii Europei Libere. Nu încape vorbă că în marketing intră și raționamentul politicii internaționale a Statelor Unite de după 1990. Dar el se reduce, credem, la constatarea că regimul totalitar a încetat să funcționeze în România. În

consecință, emisiunile postului pentru spațiul românesc, emisiuni gândite pentru a sabota regimul comunist și a-i grăbi decăderea, prin apelul la căi de protest culturale (esteticul fiind și în acest scenariu convenabil, dar ca și camuflaj) – pot fi sistate. Un post de radio american construit pentru a critica regimul comunist dintr-o țară în care acesta a fost abolit (în acte interne și în angajamentele față de Europa) pur și simplu nu mai rentează: e riscant atât politic – în noua situație geostrategică, cât și financiar.

Ne preocupă însă modul în care Monica Lovinescu denunță renunțarea la *instituția* care era Europa Liberă. Până la urmă, scriitoarea putea foarte facil să își mute emisiunile în altă instituție mass-media. La fel cum intelectualii din interminabila listă ce semnează apelul către Președintele Europei Libere – transformat în scrisoare deschisă și perindată prin paginile revistelor *22*, *România liberă* sau *România Literară* – puteau încerca să creeze o instituție de presă, chiar în Occident, care să continue misiunea de observație și critică a societății și culturii românești, după 1990.

Protestul indică însă invaliditatea oricărei alternative. E o invocare a credibilității imbatabile și a autorității pe care *sigla, trademark-ul* Radio Free Europe ajunseseră să le dețină. Monica și intelectualii români citați de ea deplâng înstrăinarea unei forme de putere morală asupra societății românești, la edificarea căreia grupul parizian de exilați protestatari contribuiseră decisiv. Nu e vorba deci de nostalgii superficiale sau de orgolii rănite: Monica simte că i se înstrăinează abuziv o poziție de putere, o instituție fundamentală a puterii intelectuale. Mărturisim că nu înțelegem până la capăt resorturile acestui regret al scriitoarei. În definitiv, proiectul ei cultural, chiar dacă fusese jucat, în contemporaneitate, din studio-ul de radio, putea fi cu ușurință fundamentat prin trans-mutarea textelor radiofonice în volume tipărite. Procesul începuse, deja, la Humanitas, cu primul volum de *Unde scurte (1990)*, o reeditare a primei ediții publicate în 1978 la Madrid. Probabil tocmai stadiul incipient al editării în România, sub formă tipografică, a textelor autoarei, provoacă aici incertitudinea din care provine energia protestului. E interesant de remarcat în acest punct cum cartea, ca entitate culturală și formă de transmitere de sens, reprezintă un substitut – ne întrebăm dacă procesul de editare a textelor Monicăi Lovinescu în România ar fi avut loc atât de rapid și în condițiile nedesființării filialei pentru România a Europei Libere...

O altă problemă se conturează, o temă de discuție generală pe care teza noastră o negociază: anume efectele pe care procesul de transformare a unui text cum e o cronică literară difuzată (construită deci pentru a fi difuzată) la radio le suportă în cadrul transcrierii ei scriptice, al transformării în text tipărit. Ne preocupă dependența sensului inițial al textului de expresivitatea specific orală – intonație, tonalitate, accente ș.a. – respectiv fluctuația acestui sens în momentul în care el este mutat, împreună cu textul, în formă editorială și integrat unei cărți. Nu pierdem, desigur, din vedere, amănuntul că, oricum emisiunea radio este la origine, un text, numai că arhitectura lui gramaticală e proiectată pentru un impact auditiv, pentru spectrul unei oralități purtătoare și generatoare de sens.

Bibliografie

- Lovinescu, Monica, *Unde scurte. I*, Editura Limite, Madrid, 1978;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte. Jurnal indirect*, Editura Humanitas, București, 1990;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte II. Seismograme*, Editura Humanitas, București, 1993;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte III. Posteritatea contemporanii*, Editura Humanitas, București, 1994;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte IV. Est-etice*, Editura Humanitas, București, 1994;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte V. Pragul*, Editura Humanitas, București, 1995;
- Lovinescu, Monica, *Unde scurte VI. Insula Șerpilor*, Editura Humanitas, București, 1996;
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. I., Editura Humanitas, București, 1999;
- Lovinescu, Monica, *La apa Vavilonului*, vol. II, 1960-1980, Editura Humanitas, București, 2001;
- Lovinescu, Monica, *Diagonale*, Editura Humanitas, București, 2002;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1981-1984*, Humanitas, 2003;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1985-1988*, Humanitas, 2003;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1990-1993*, Humanitas, 2003;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1994-1995*, Humanitas, 2004;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1996-1997*, Humanitas, 2005;
- Lovinescu, Monica, *Jurnal 1998-2000*, Humanitas, 2006;
- Lovinescu, Monica, *Cuvântul din cuvinte*, roman inedit, Humanitas, 2007;
- Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, Verso, London, UK, 1991;
- Cornis-Pope, Marcel, *The Unfinished Rattles. Romanian Postmodernism Before and After 1989*, Editura Polirom, Iași, 1996;
- Deciu, Andreea, *Nostalgiiile identității*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001;
- Hoffmann, Eva, *Lost in Translation: A Life in a New Language*, E. P. Dutton, New York, 1989;
- Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Traducere de Ioan Petru Deac, Editura ALL, col. "Substantiall", București, 2000;
- Nemoianu, Virgil, *Postmodernism & Cultural Identities. Conflicts and Coexistence*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2010;
- Neubauer, John, Borbala, Zsuzsanna Torok, *The Exile and Return of Writers from East-Central Europe: A Compendium*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin, Germany, 2009;
- Pichois, Claude, *Literatură și progres. Viteză și viziune a lumii*, Traducere, prefață și un capitol privind literatura română de Dim. Păcurariu, Ed. Univers, București, 1982;
- Rădulescu, Monica, *Realms of Exile: Nomadism, Diasporas and Eastern European Voices*, Lexington Books, USA., 2002;

Suleiman, Sasan Rubin, *Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders, Backward Glances*, Duke University Press, USA, 1998;
Vattimo, Gianni, *Societatea transparentă*, Traducere de Ștefania Mincu, Ed. Pontica, Constanța, 1995;
Zumthor, Paul, *Babel sau nedesăvârșirea*, Traducere, prefață și note de Maria Carpov, Editura Polirom, col. "Plural M", Iași, 1998;